

Sisällys

Lukijalle.....	7
1 Johdanto.....	9
Elina Niemitalo-Haapola, Sini Haapala ja Soile Ukkola	

KIELI KEHITTYY VUOROVAIKUTUKSESSA

2 Varhaiset vuorovaikutustaidot.....	17
Leila Paavola-Ruotsalainen ja Katariina Rantalainen	
3 Kuuntelutaidot.....	37
Taina Välimaa ja Sini Haapala	
4 Äänteelliset taidot.....	59
Sari Kunnari ja Tuula Savinainen-Makkonen	
5 Sanaston kehitys.....	77
Suvi Stolt ja Paula Salmi	
6 Suomen kielen taivutusmuotojen omaksuminen.....	95
Klaus Laalo	
7 Lauseoppia vuorovaikutuksessa.....	119
Maija Surakka	
8 Kielen käyttötaidot.....	139
Soile Loukusa, Leena Mäkinen ja Aija Kotila	
9 Kielellinen tietoisuus.....	161
Elina Niemitalo-Haapola ja Soile Ukkola	
10 Kehittyvä luku- ja kirjoitustaito.....	183
Marja-Kristiina Lerkkanen	

LEIKKI JA LUOVUUS KIELENKEHITYKSEN TUKENA

11	Leikki on kaikki.....	205
	Elina Viljamaa ja Anneli Yliherva	
12	Sosiaaliset taidot, tunteet ja ryhmässä toimiminen.....	225
	Katja Dindar, Kerttu Huttunen ja Merja Koivula	
13	Musiikki ja lapsen kielenkehitys.....	247
	Ritva Torppa, Paula Virtala, Kaisamari Kostilainen ja Eino Partanen	
14	Lastenkirjallisuus alle kouluikäisen lapsen kielenkehityksen tukena.....	271
	Anne Suvanto ja Soile Ukkola	
15	Teatteri ja draama lapsen mielen ja kielen rikkautena.....	291
	Tuula Pulli	

KIELENKEHITYS MUUTTUVASSA MAAILMASSA

16	Lapsi digitaalisessa maailmassa.....	317
	Ulla Sergejeff, Kerttu Huttunen ja Merja Koivula	
17	Monikielisyyteen ja -kulttuurisuuteen kasvaminen.....	337
	Sini Smolander	
18	Kommunikoinnin vaatimukset, haasteet ja mahdollisuudet tulevaisuudessa.....	361
	Minna Huotilainen ja Tanja Linnavalli	
	Kirjoittajat.....	379

Lukijalle

Tämä kirja on tarkoitettu sinulle, joka kohtaat lapsen arjessa. Juuri sinä olet myötävaikuttamassa lapsen kehitykseen, oletpa sitten vanhempi, isovanhempi, varhaiskasvattaja, opettaja, terapeutti tai opiskelija. Kirjan tavoitteena on olla lämminhenkinen kannanotto kasvotusten tapahtuvan vuorovaikutuksen puolesta, huomioiden kuitenkin muuttuva kulttuuriympäristömme, erilaiset toimintatavat, ihmiset, perheet ja näkemykset. Kirja pohjautuu tutkittuun tietoon lasten kielenkehityksestä ja sen tukemisesta.

Lapsen puhe ja kieli kehittyvät vuorovaikutuksessa ympäristön kanssa arjen tilanteissa. Viime vuosina on kuitenkin noussut esille huoli siitä, että vanhemmille ja lasten kanssa työskenteleville ammattilaisille ei välttämättä enää siirry kulttuuriperintönä kielenkehitystä tukevia vuorovaikutuksen malleja. Lisäksi on tullut paljon uutta tietoa musiikin, kirjallisuuden, erilaisten digitaalisten sovellusten ja alustojen sekä sosiaalisten tilanteiden merkityksestä kielelliselle kehitykselle. Vaikka lasten kielenkehitystä on jo pitkään tutkittu kansainvälisesti, on suomenkielisten lasten kielenkehityksen tutkimus kohtuullisen nuorta. Viimeaikaiset tutkimukset ovat tuoneet merkittävästi lisää tietoa niistä piirteistä, jotka ovat tyypillisiä juuri suomea ensikielenään puhuville lapsille. Toisaalta monikielisyys yleistyy jatkuvasti, ja useamman kuin yhden kielen omaksumisesta lapsuusiässä on saatu uutta tutkimustietoa. On tärkeää tuntee tyypillisiä kielenkehityksen piirteitä, jotta voidaan tunnistaa ajoissa ne lapset, jotka tarvitsevat erityistä tukea kielenkehitykseensä.

Tässä kirjassa kuvataan erityisesti suomenkielisille lapsille tyypillisiä puheen, kielen ja vuorovaikutuksen piirteitä. Lisäksi kirjassa kerrotaan leikin, musiikin, kirjallisuuden, sosiaalisen toiminnan, digitaalisten alustojen ja draaman

merkityksestä lasten kielenkehitykselle ja tarkastellaan monikielisten lasten kielenkehityksen piirteitä. Kirja tarjoaa myös näkökulmia tulevaisuuden kommunikoinnin vaatimuksiin. Tärkeänä osana läpi kirjan kulkevat käytännönläheiset vinkit lapsen kielenkehityksen tukemiseen arkisissa vuorovaikutustilanteissa.

Maaliskuussa 2020

Elina Niemitalo-Haapola, Sini Haapala ja Soile Ukkola

1 Johdanto

Elina Niemitalo-Haapola, Sini Haapala ja Soile Ukkola

Lapsen kielenkehityksen voidaan ajatella alkavan jo kohdussa sikiön alkaessa kuulla ensimmäisiä ääniä, ja kehitys etenee nopeasti vastasyntyneestä tuhisijasta maailman ihmeitä pohintaan ja sujuvasti keskustelemaan esikoululaiseen. Ensimmäisten kuuden ikävuotensa aikana lapsi tyypillisesti oppii äidinkiellensä sanastoa ja perusrakennetta, puhemotoriikan sekä keskeiset vuorovaikutustaidot. Varhainen kehitys muodostaa pohjan myöhemmälle kehitykselle, joten on tärkeää, että lapsen läheiset ja lasten kanssa työskentelevät ammattilaiset tuntevat lapsen kielenkehityksen tyypilliset piirteet ja osaavat tukea lasta kulloisessakin kehitysvaiheessa. Lapsen ympäristöllä on suuri merkitys kielen kehittymiselle. Arkipäivän kohtaamiset ja yhdessäolo kielellisesti rikkaassa ympäristössä tarjoavat erinomaisia mahdollisuuksia lapsen kielenkehityksen tukemiseen.

Ihmisen elämänlaatua tarkastellaan erilaisten hyvinvointia määrittävien käsitteiden kautta. Yhteiskunnassamme on pitkään painottunut hyvinvoinnin määritteleminen erilaisilla taloudellisilla luvuilla. Viimeisten vuosikymmenten aikana on kuitenkin saatu uusia elämänlaatumittareita, jotka sisältävät niin fyysisen toimintakyvyn kuin psyykkisen ja sosiaalisen ulottuvuudenkin. Nämä mittarit huomioivat laajemmin sen, millaisiin perustoimintoihin ihmisen tulisi kyetä ja mitä hänen tulisi elämänsä aikana oppia. Erityisesti kieltä ja kommunikaatiota edellyttäviä toimintoja ja taitoja ovat esimerkiksi lukeminen ja kirjoittaminen, laskeminen, arjesta selviytyminen, informaation käsittely, suunnittelutaidot, joustavan ajattelun taidot ja itseohjautuvuus. Sosiaalinen toimintakyky edellyttää muun muassa kykyä kommunikoida puheen tai muun kielellisen viestinnän avulla. Yksilöllä täytyy olla kyky liittyä ryhmään ja kyky toimia erilaisissa yhteisöissä, ja tähän tarvitaan kielenkäyttötaitoja. Sosiaalisten verkostojen luominen ja ylläpitäminen vaatii kommunikaatiotaitojen lisäksi ympäristön, jossa käyttää ja kehittää kyseisiä taitoja.

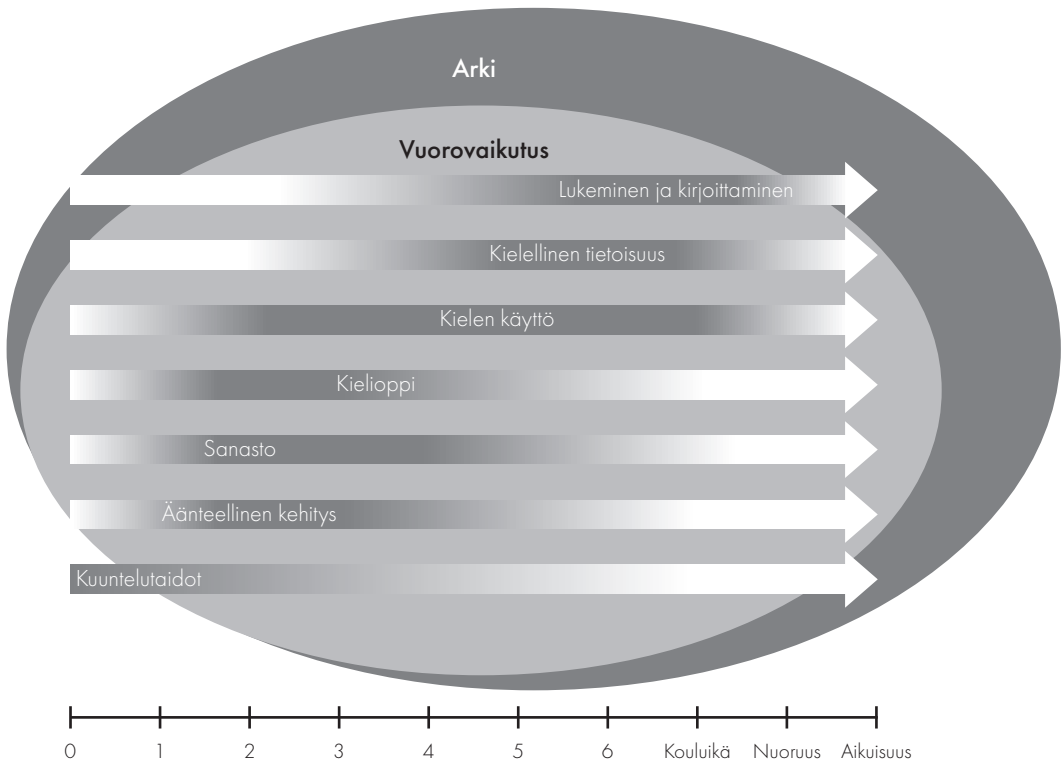
Ihmisten keskinäinen kommunikointi tapahtuu pitkälti kielen avulla vuorovaikutuksessa toimien. Vuorovaikutuksella tarkoitetaan vastavuoroista toimintaa, ja kieli määritellään usein merkkijärjestelmäksi, jonka avulla tietoa välitetään. Yksi tiedon välittämiseen käytetyistä keinoista on puhe eli ihmisen tuottama äänteellinen ilmaisu. Varsinaisen äänteellisen ilmaisun lisäksi puheeseen ja viestin välittämiseen liittyvät vahvasti myös toiminta, eleet, ilmeet ja äänenpainot sekä konteksti eli tilanneyhteys. Viestin vastaanottajan täytyykin osata tulkita hyvin monimuotoista kokonaisuutta. Viestejä voidaan välittää myös kirjoitetussa muodossa. Digitaalisten vuorovaikutuskanavien vallatessa alaa kirjallisen vuorovaikutuksen rooli ja vaatimukset ovat suuressa murroksessa. Lisäksi nopeasti muuttuva kommunikointikulttuurimme asettaa uusia haasteita kielen käyttötaidoille eli ymmärrykselle siitä, millaista kieltä ja millä tavalla erilaisissa tilanteissa käytetään.

Kielen ja vuorovaikutustaitojen kehitykseen vaikuttavat sekä perintötekijät että lapsen ympäristö. Kehitys perustuu aivojen muovautuvuuteen eli plastisiteettiin. Muovautuvuudella tarkoitetaan sitä, että aivojen toiminnassa ja jopa hermoverkostojen rakenteessa tapahtuu muutoksia, jotka saa aikaan aivojen vastaanottama informaatio sekä tapamme käyttää aivoja. Nopeasti edennyt aivotutkimus on tuonut runsaasti uutta tietoa kehitykseen vaikuttavista

tekijöistä. Ymmärrämme, että ympäristön tapahtumat ja ihmisen toiminta muuttavat aivoja, kun uusia hermoyhteyksiä syntyy ja tarpeettomia karsiutuu kokemusten, kasvun ja kehityksen myötä. Tällä hetkellä ajatellaan erityisesti lapsen varhaisten aistikokemusten, vuorovaikutuskumppaneiden ja kielellisten virikkeiden vaikuttavan suuresti kielelliseen kehitykseen.

Kielenkehitys on vahvasti jatkumo, jossa varhaiset kokemukset ja varhainen kehitys muodostavat pohjan myöhemmälle kehitykselle. Kielenkehityksen perustana on varhainen vuorovaikutus lapsen ja vanhemman välillä ja sen myötä vahvistuva motivaatio kommunikointiin. Toisaalta nimenomaan puhutun kielen omaksuminen vaatii jo kohdussa alkavaa kuuntelutaitojen kehitystä. Lapsen kielenkehitystä voidaan kuvata kielen eri osa-alueiden eli äänteellisten taitojen, sanaston, kieliopin sekä kielen käyttötaitojen näkökulmista. Lisäksi leikki- ja esikouluiässä alkavat herätä kielellisen tietoisuuden taidot, joilla tarkoitetaan kykyä ottaa kielen rakenne ja käyttö tarkastelun kohteeksi. Nämä taidot mahdollistavat luku- ja kirjoitustaidon kehittymisen. Kaikkien näiden osa-alueiden kehitys on tiiviissä yhteydessä toisiinsa. Tutkimukset ovat osoittaneet, että jo vauvan kielelliset taidot voivat ennustaa myöhempää kielenkehitystä aina kouluikään saakka. Tämän vuoksi lapsen varhaisen kielenkehityksen tukeminen on tärkeää (ks. kuvio 1).

Tyypillisesti lapsi omaksuu kielen ja puheen sekä keskeiset vuorovaikutustaidot ilman erityistä opettamista. On kuitenkin hyvä tiedostaa kielenkehitystä tukevat vuorovaikutuksen piirteet, joiden merkitys etenkin lapsen varhaisina elinvuosina on suuri. Ihanteellista on, jos lapsen lähiaikuiset tunnistavat lapsen valmiudet omaksua uusia asioita ja tarjoavat mallia sekä virikkeitä sopivalla tasolla. Näin he auttavat lasta toimimaan niin sanotulla lähikehityksen vyöhykkeellä, jolloin uusien asioiden ja taitojen omaksumisen ajatellaan olevan tehokkainta. Kaikki lapset hyötyvät keskusteluista omalla tasollaan ja kuulluksi tulemisesta. Lapsen varhainen oppimisympäristö rakentuu arjen yhdessäolon hetkistä, joita kotona ja päivähoitossa voidaan hyödyntää monipuolisia kielellisiä virikkeitä ja haasteita tarjoten.

Kuvio 1. Kielellisten taitojen kehitys syntymästä aikuisuuteen

Kaikilla lapsilla kielenkehitys ei kuitenkaan etene tyypillisellä nopeudella tai tavanomaisessa järjestyksessä. Syitä tähän voi olla monia, ja usein käy niin, että yhtä yksittäistä syytä on mahdotonta nimetä. Mitä paremmin lasten tyypillinen kielenkehitys ja sen normaalit vaihtelut tunnetaan, sitä helpompaa on tunnistaa mahdollisimman varhaisessa vaiheessa ne lapset, jotka tarvitsevat erityistä tukea kielenkehitykseensä. Vanhemman tai lähiammattilaisen huoli lapsen kielenkehityksestä on riittävä syy hakeutua puheterapeutin vastaanotolle kielellisten taitojen arviota varten. On tärkeää erottaa arjessa tapahtuva puheen ja kielen kehityksen tukeminen järjestelmällisestä ja tavoitteellisesta kuntouttamisesta.

Lastenkulttuuriin on kuulunut pitkään erilaisia lorutteluja, leikkejä, lauluja ja vuorotteluja. Osittain nämä kielelliset leikittelyt periytyvät suullisesti, osin jokaisen sukupolven lapset luovat oman leikkikulttuurinsa. Hyvässä

katsekontaktissa turvallisen aikuisen kanssa köröteltä körö-körö-kirkkoon luo pohjaa kuuntelulle, ennakkoinnin kehittymiselle, turvallisuuden tunteen rakentumiselle sekä puheen ja kielen kehitykselle. Lastenkirjallisuuden lukemisen, leikin ja musiikin merkitys lapsen kehitykselle on kiistatonta. Etenkin leikki on murroksessa, joten on hyvä pysähtyä pohtimaan leikin merkitystä lapsen kasvun tukijana. Vaikka maailma ympärillä muuttuu, on lapsella oltava oikeus leikkiin. Sosiaaliset taidot, tunteet ja ryhmäytyminen nivoutuvat vahvasti leikkiin. Tämän päivän lapset ovat syntyneet digitaaliseen aikaan, ja heille kaikenlainen media on itsestäänselvyys. Musiikin, lorujen, satujen ja teatterin lisäksi lastenkulttuuriin kuuluvat nykyaikaiset digitaaliset mahdollisuudet osana lasten arkea. Onneksi nykyään on tunnustettu näiden kulttuuriperintöön kuuluvien elementtien merkitys kielelliselle kehitykselle. Lastenkulttuuria olisi tärkeää jalostaa tähän päivään sopivaksi ja kehittää eteenpäin.

Monikielisyys ja -kulttuurisuus muokkaavat asenteitamme, arvojamme ja kulttuuriamme, mikä voidaan toisaalta nähdä mahdollisuutena, toisaalta taas haasteena. Teknologian kehittyminen ja kommunikointimuotojen muuttuminen vaikuttavat väistämättä myös kieleen ja sen käyttöön sekä edellyttävät aikaisempaa monimuotoisempaa osaamista. Uusien tilanteiden nopea hallinta ja joustavuus voivat olla tulevaisuudessa tärkeimpiä taitoja myös vuorovaikutuksessa ja kommunikoinnissa. Myös luku- ja kirjoitustaidon merkitys digitalisoituvasa kulttuurissamme kasvaa samaan aikaan, kun suomalaisten lukutaidon on havaittu heikkenevän. Tärkeää onkin pohtia sitä, miten pystymme tukemaan lasten kielenkehitystä muuttuvassa maailmassa osana lapsen monimuotoista arkea.

Koska ihmisen taidot ja osaaminen muuttuvat ja kehittyvät koko elämän ajan, kielenkehityksellekään ei voi määritellä päätöskohtaa, jossa kielelliset taidot olisivat ikään kuin täydelliset tai valmiit. Vaikka kielellinen kehitys on kii-vainta ennen kouluikää, säilyttävät kaikki kielen osa-alueet mahdollisuuden kehittymiseen koko elämän ajan. Sanastomme muovautuu yksilöllisten kokemusten myötä ja yhteisön kieliympäristön tuomien muutosten mukana. Sanojen merkitys täsmentyy ja syventyy, kun taas osa sanoista jää vähäisemmälle käytölle. Ääntäminen ja kieliopilliset säännöt tarkentuvat, ja myös taito käyttää kieltä erilaisissa tilanteissa kehittyy jatkuvasti kokemuksen myötä. Lisäksi ensikielen tai -kielten hallinnan jälkeen on mahdollista oppia uusia kieliä äänne-, sanasto- ja kielioppijärjestelmineen ja kuhunkin kieleen yksilöllisesti liittyvine

kielenkäytösääntöineen. Kielellisten taitojen näkökulmasta tämän voidaan ajatella tarkoittavan sitä, että erilaiset tavat käyttää kieltä sekä kielenkäyttökokemukset muovaavat myös kielellisiin toimintoihin liittyvää aivojen toimintaa edelleen aikuisuudessa ja ikääntyessämme. Lapsuuden ja nuoruudenkaan jälkeen ei siis ole merkityksetöntä, millaista kielellistä ainesta kuulemme ja miten käytämme monipuolisesti kielellisiä kykyjämme.

Vinkkejä lapsen kerronta- ja keskustelutaitojen kehittämiseen

- Juttele lapsen kanssa päivän kuulumisista. Käytä tarkentavia kysymyksiä sen sijaan, että kysyisit ainoastaan ”Millainen päiväkotipäivä sinulla oli?” tai ”Oliko kiva päivä?” Kysy lapsen päivästä esimerkiksi seuraavin kysymyksin: ”Mikä sinusta oli kivaa tänään? Miksi se oli sinusta kivaa?”, ”Oliko tänään jotain kurjaa?” tai ”Minkälaisia leikkejä leikit tänään?” Jos päivän aikana on tapahtunut jotain tavallisuudesta poikkeavaa (esim. tutustumiskäynti paloasemalle tai bussimatka teatteriin), on tämä lapsesta todennäköisesti enemmän kertomisen arvoista.
- Kerro lapselle myös oman päiväsi aikana tapahtuneista asioista.
- Katsokaa valokuvia menneistä tapahtumista ja lomareissuista ja muistella, mitä siellä tapahtui, mikä oli kivaa, missä oli jännää ja mikä on erityisesti jäänyt mieleen.
- Lue lapsen kanssa satukirjoja, ja kirjan lukemisen jälkeen muistella yhdessä, mitä tarinassa tapahtui. Voitte myös kertoa tarinan uudelleen unikaverille tai vaikkapa tehdä siitä videon ja lähettää sen mummille tai jollekin tärkeälle henkilölle.
- Kertokaa yhdessä jatkotarinoita siten, että lapsi kertoo yhden osan, minkä jälkeen aikuinen kertoo toisen osan ja niin edelleen. Valitkaa teemaksi lasta kiinnostavat aiheet.
- Kirjoittakaa yhdessä sarjakuvaa, jonka lapsi voi halutessaan kuvittaa.
- Lähettäkää tarinapostia lapselle tärkeille ihmisille. Keksikää tarina yhdessä.